

MAPPING COMMEMORATIVE CULTURES, BEST PRACTICES AND LESSONS LEARNED

CASE STUDY: Croatia

AUTHOR: YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS CROATIA

U večer 7. decembra 1991. godine, tri člana porodice Zec - Mihajlo, Marija, i njihova dvanaestogodišnja ćerka Aleksandra - ubijena su u Zagrebu, u Hrvatskoj. Počinioci, pripadnici državnih snaga, oslobođeni su krivice uprkos činjenici da su priznali zločin. Zapanjeno nepravdom učinjenom ovoj porodici pa osnovu njihove srpske nacionalnosti, odgovornošću države za zločin i odsustvom odgovornog suočavanja s prošlošću, civilno društvo je progovaralo o porodici Zec kroz umetničke produkcije, organizaciju godišnjih komemoracija na godišnjicu njihove smrti, kao i zalaganjem za trajnije sećanje u vidu javne površine nazvane po članovima porodice Zec. Politika sećanja u vezi sa ubistvom članova porodice Zec ilustruje tenzije između zvanične komemorativne prakse, koja se nije nosila s odgovornošću za zločine počinjene u ime hrvatskog naroda i alternativne komemorativne prakse, koja služi kao primer dobre prakse utemeljene na odgovornom suočavanju s prošlošću - priznavanju kršenja ljudskih prava, naglašavanjem odgovornosti i nastojanjem da se stvori kultura mira. Kontinuirani napori civilnog društva doveli su do izvesne promene u smislu zvaničnog priznanja zločina počinjenog protiv porodice Zec, što daje tračak nade da će institucije napokon preuzeti odgovornost za zločine počinjene protiv pripadnika srpske nacionalne manjine i negovati politiku sećanja koja počiva na istini, pravdi, nadoknadi štete i garancijama da se slični događaji više neće ponoviti.

Da bismo istražili komemorativnu praksu kroz studiju slučaja porodice Zec, daćemo najpre kratak kontekst, a zatim opis zvaničnog i alternativnih narativa u odnosu na slučaj porodice Zec, kao i izdvojiti dobre primere iz prakse koji su očigledni u nastojanjima civilnog društva, kao što su na primer, sećanje na žrtve koje država zanemaruje, uz istovremeno zalaganje da država ispita sopstvenu odgovornost za zločine kako se oni nikada više ne bi ponovili.

1. Uvod

Ubistvo porodice Zec dogodilo se tokom rata za nezavisnost Republike Hrvatske u kontekstu raspada Jugoslavije. Nakon Drugog svetskog rata, Hrvatska je bila deo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije zajedno sa ostalim državama koje danas postoje, Slovenijom, Srbijom, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom, Kosovom i Severnom Makedonijom. Kako je njihovo nezadovoljstvo stanjem u Jugoslaviji raslo, Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost 1991. godine. Međutim, nisu svi građani Hrvatske bili za takvo rešenje, pa su Srbi u Hrvatskoj formirali autonomne oblasti. Zajedno sa Jugoslovenskom narodnom armijom (JNA), vodili su rat protiv hrvatskih oružanih snaga koji je završen u korist Republike Hrvatske 1995. godine akcijama hrvatske vojske pod nazivima „Bljesak“ i „Oluja“.¹

Današnji zvanični narativ u Hrvatskoj odslikava njenu ulogu u ovom ratu kroz scene žrtvovanja i junaštva. Tamara Banjeglav, nezavisna istraživačica, opisuje da su „vladajuće elite izgradile dve verzije hrvatskog identiteta: jedan je identitet herojske žrtve, koju su napale srpske pobunjeničke snage i JNA, a drugi je pobednički junak, koji je morao da se brani i koji je, na kraju, pobedio u ratu“.² Ovakvi okviri u koje se stavlja rat doveli su do narativa da se Hrvatska „samo branila i stoga hrvatska strana nije mogla počinuti nikakve zločine“, što je „stvorilo atmosferu poricanja svakog kršenja ljudskih prava koje je počinila hrvatska strana“.³ Otuda je u zvaničnom tumačenju prošlosti naglasak na odbrani Hrvatske, dok se zataškavaju zločini za koje su odgovorni pripadnici njenih oružanih snaga, poput ubistva porodice Zec, slučaja čijoj ćemo studiji posvetiti posebnu pažnju kako bismo ispitali politiku sećanja u Hrvatskoj.

U večer 7. decembra 1991. godine, pripadnici rezervnog sastava Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske Munib Suljić, Siniša Rimac, Nebojša Hodak, Igor Mikola i Snježana Živanović došli su u kuću porodice Zec na Trešnjevci, četvrti u Zagrebu. Dok je Mihajlo pokušavao da pobjegne, Rimac je dva puta pucao u njega. Onda je primetio da je Mihajlova ćerka Aleksandra bila očevidac ubistva i naredio Mikoli da doveze kombi kojim će odvesti Aleksandru i Mihajlovu suprugu Mariju. Aleksandrin mlađi brat i sestra, Dušan i Gordana, sakrili su se u

THE GLOBAL INITIATIVE FOR JUSTICE, TRUTH, AND RECONCILIATION

In 2014, the International Coalition of Sites of Conscience (ICSC) launched the Global Initiative for Justice, Truth & Reconciliation (GIJTR), a consortium of nine international organizations focused on offering holistic, integrative, and multidisciplinary approaches to issues of truth, justice, and reconciliation. GIJTR works primarily with local populations, civil society organizations, survivors, and governments to develop transitional justice approaches that are victim-centered and collaborative and support dignity, respect, inclusion, and transparency in societies emerging from conflict or periods of authoritarian rule. Since its founding, GIJTR has engaged with people from 72 countries, worked with 681 civil society organizations, conducted 323 community-driven projects, and documented more than 5,040 human rights violations.

For more information, please visit gijtr.org.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation

obližnjoj kući kod svojih dede i bake. Grupa je dovezla Mariju i Aleksandru na Sljeme, brdo iznad Zagreba i vezala ih za stolice u jednom planinarskom odmorištu. Živanović je drugim pripadnicima grupe pokazala obližnju deponiju, u kojoj su iskopali jamu. Kada je Mikola doveo Mariju na to mesto, Suljić je okrenuo glavu i ispalio jedan hitac u Mariju u predelu glave. Potom mu je Mikola uzeo pušku iz ruku i pucao u nju još nekoliko puta. Rimac, Mikola i Živanović su onda izveli Aleksandru. Po Rimčevom svedočenju, okrenuo je glavu i čuo šest pucnjeva, nakon čega je video pušku u Suljićevoj ruci. Čuli su žamor iz jame te je Mikola opet pucao u tela. Potom su zakopali tela i očistili teren.⁴

Iako su tela i oružje pronađeni sedam dana kasnije, neposredni počinioci zločina nisu proglašeni krivima. Nakon što su pronađeni dokazi o zločinu, Rimac, Hodak, Mikola i Suljić su uhapšeni. Njih četvorica su 20. decembra 1991. godine, zajedno sa Živanovićevom, priznali ubistvo pred istražnim organima. Predsednik Županijskog suda smatrao je da prisustvo advokata nije neophodno, što je bilo u suprotnosti sa zakonskim odredbama. Iako su počinioci priznali zločin, izveštaji iz istrage nisu se mogli smatrati dokazima jer su dobijeni bez prisustva advokata. Ova procesna greška postala je „glavni kamen spoticanja“ za utvrđivanje krivice optuženih.⁵ Tokom suđenja, okrivljeni su se branili ćutanjem. Balističkim veštačenjem je utvrđeno da su članovi porodice Zec ubijeni iz pronađenog oružja i da se vlakna pronađena u vozilu poklapaju sa vlaknima odeće koju su nosile Marija i Aleksandra. Ipak, Županijski sud u Zagrebu oslobodio je osumnjičene, a državni tužilac nije podneo žalbu na ovu odluku (presudu).⁶

Dok neposredni počinioci nikada nisu odgovarali, Županijsko tužiteljstvo je 2012. godine podiglo optužnicu protiv Tomislava Merčepa, nekadašnjeg savetnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova, koji je komandovao bataljonom rezervnog sastava policije pod nadimkom „Merčepovci“. Optužen je za zločine kojima je obuhvaćeno i ubistvo porodice Zec, i to po komandnoj odgovornosti, odnosno činjenici da „nije sprečio jedinicu kojom je komandovao da kidnapuje, muči i ubije civile“. ⁷ Nakon četiri godine, Merčep je osuđen na pet i po godina zatvora za zločine, u koje je spadao i zločin nad članovima porodice Zec, da bi 2017. godine, Vrhovni sud povećao kaznu na sedam godina.⁸

Pored ovog krivičnog postupka, pitanje priznanja počinitelja otvoreno je ponovo 2014. godine, kroz parnični postupak u kome je advokat Anto Nobilo, u ime Aleksandrinih brata i sestre, Dušana i Gordane Zec, kao i njihove bake Bose, podneo zahtev Republici Hrvatskoj za nadoknadu štete. U zahtevu je izneta tvrdnja da je „nedvojbeno da su štetni događaj uzrokovali pripadnici hrvatskih oružanih snaga“. ⁹ Nobilo je zahtevao da se razmotri izveštaj iz istrage u kome se nalazilo priznanje osumnjičenih da su počinili zločin. Dok je predstavnik Tužiteljstva prigovorio na taj zahtev, sudija Opštinskog suda dozvolio je da se priznanja iskoriste kao dokazi s obzirom na to da u parničnom postupku, za razliku od krivičnog, ne postoje neprihvatljivi dokazi.¹⁰ Nakon što su poslanici Sabora pozvali Vladu da isplati odštetu porodici Zec, Vlada je preživelim članovima ove porodice dodelila jednokratnu pomoć u iznosu od 1.500.000 kuna, nakon čega je advokat porodice povukao odštetni zahtev.¹¹ Oliver Frlić, pozorišni reditelj o čijem će radu na sećanju na porodicu Zec biti reči kasnije u ovom tekstu, kritikuje takav razvoj događaja zbog „ukidanja mogućnosti da priznanja ubica Aleksandre Zec konačno postanu valjan dokaz“ i zbog propusta da se preispita odgovornost države, s obzirom na to da je Vlada saopštila da jednokratna pomoć odgovara činjenici da su „preživeli članovi porodice Zec, kao maloletni, ostavljeni bez staratelja i bilo kakvih izvora egzistencije“, a nije se bavila pitanjem zbog čega je tako bilo.¹²

2. Zločini protiv članova porodice Zec u okviru zvaničnog narativa

Ozbiljni propusti u postupanju krivičnog pravosuđa u slučaju porodice Zec odgovaraju zvaničnom narativu koji zanemaruje žrtve za koje je odgovorno političko i vojno rukovodstvo Hrvatske. Ovaj zločin, čiji neposredni izvršioци nisu odgovarali, zvanično se i ne obeležava komemoracijom. U tom kontekstu čitamo zvanični narativ iz državne perspektive i dekonstruišemo trope zvaničnog narativa: junaštvo, žrtvovanje i nedužnost. Oliver Frljić komentariše nedostatak odgovornosti u slučaju porodice Zec tako što tvrdi da su oružane snage „unapred za sebe utvrdile, kako smo bezbroj puta čuli tokom proteklih dvadeset godina, da je nemoguće da poćine ratni zloćin jer vode odbrambeni rat”.¹³ U ovom komentaru, on povezuje insistiranje na nedužnoj odbrani u zvaničnom narativu sa odsustvom odgovornosti u slučaju koji je direktno protivan tom narativu. Drugi postupci države pokazuju kako se zvanični narativ manifestuje i u slučaju porodice Zec. Siniša Rimac je nagrađen sa četiri ordena ćasti od predsednika, sa naglaskom na herojskim ćinovima i ćasnoj službi.¹⁴ Dok mu je Predsednik Mesić oduzeo ova odlikovanja nakon optužnice za zloćine u Pakračkoj Poljani, ćinjenica da je odlikovana osoba umešana u slučaj Zec odraćava naćine na koje država ne samo što nije uspela da ostvari krivićnu pravdu, nego je i doprinela drugaćijem tumaćenju ovog slućaja u skladu sa zvanićnim narativom. Dok je zvanićni pristup slućaju porodice Zec obeležen neuspešnim krivićnim procesom i zanemarivanjem ovog zloćina u politici sećanja, umetnici i organizacije koje se bave ljudskim pravima rade na oćuvanju sećanja na porodicu Zec.

ALTERNATIVNI NARATIVI U VEZI SA PORODICOM ZEC

Ključni napori da se saćuva sećanje na porodicu Zec, obuhvataju pozorišni komad Olivera Frljića „Aleksandra Zec”, godišnje komemoracije koje odrćava Antifašistićka liga Republike Hrvatske, kao i zagovaranje u podrućju memorijalizacije od strane Inicijative mladih za ljudska prava (YIHR). Informacije o njihovom radu prikupljene su putem istraćivanja, intervjuva sa ućesnicima inicijativa i internih dokumenata YIHR-a kojima se arhiviraju podaci o našem radu.

PREDSTAVA „ALEKSANDRA ZEC”

Produkcijom predstave „Aleksandra Zec”, Frljić skreće paćnju na ovaj slućaj koji je država zanemarila, ćime podstiće alternativni narativ. Predstava je premijerno izvedena u Hrvatskom kulturnom domu u Rijeci 2014. godine. Frljić objašnjava da predstava naglaćava „ono što se ne moće naći u zvanićnim historiografskim narativima, ono o ćemu deca ne uće u školama i za šta još uvek nema spomenika i mesta posebnog pijeteta”.¹⁵ Predstava slući da „oćivi skorašnja zlodela, koja su ostala zataškana u Hrvatskoj”¹⁶ i kao „ćin tugovanja, javnog ćaljenja za žrtvama za kojima je ćalost zabranjena”.¹⁷ Konkretno, bavi se pitanjem „drćavnog pokroviteljstva nad ratnim zloćinom” u smislu odlikovanja koje je dodeljeno Rimcu i „ćutanja drćave”.¹⁸ Istovremeno, otvara pitanje „odgovornosti drućtva kao pasivnog posmatraća” i testira sposobnost hrvatske

javnosti da se „suoči sa nečovečnošću“ zločina počinjenog u ime hrvatskog naroda.¹⁹ Aktivno osporava zvanični narativ viktimizacije i nedužne odbrane stvaranjem pozorišne predstave o slučaju porodice Zec i pokretanjem pitanja odgovornosti države i društva za zločin i ono što je usledilo nakon njega.²⁰

GODIŠNJE KOMEMORACIJE KOJE ORGANIZUJE ANTIFAŠISTIČKA LIGA

Antifašistička liga Republike Hrvatske, udruženje organizacija civilnog društva i pojedinaca iz Hrvatske, organizuje godišnje komemorativne skupove posvećene porodici Zec na godišnjicu njihovog ubistva. Budući da se zločin dogodio u toku noći, komemoracije se organizuju u večernjim satima i to na Sljemenu, u planinarskom odmorištu Adolfovac gde su Marija i Aleksandra Zec ubijene, a njihova tela odbačena. Tom prilikom drže se govori i polaže cveće na mesto zločina. Za neke godišnjice, organizovali su i umetničke instalacije u cilju komemoracije žrtvama. Komemoracije posećuju članovi Antifašističke lige, predstavnici civilnog društva u Hrvatskoj koji rade u oblasti ljudskih prava, uključujući i YIHR Hrvatska, kao i šira javnost. Svake godine, Antifašistička liga upućuje pozive gradonačelniku Zagreba, Vladi i Predsedniku da se pridruže komemoraciji. Potpredsednik Vlade Boris Milošević prvi put je 2020. godine prisustvovao komemoraciji, dok je gradonačelnik Tomislav Tomašević 2021. godine postao prvi gradonačelnik Zagreba koji je prisustvovao komemoraciji. Zoran Pusić, osnivač Antifašističke lige, objašnjava da su komemoracije započete sa namerom izražavanja solidarnosti sa žrtvama, kao i suprotstavljanja i osude države koja je sramno postupala štiteći počinioce. Prema rečima Zorana Pusića, komemoracije imaju za cilj da pokažu „da nije normalno“ da institucije kao što je pravosudni sistem ostanu neme na slučaj porodice Zec, kao ni to što prikrivaju, umesto da procesuiraju počinioce.

ZAGOVARANJE INICIJATIVE MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA

Osim toga što se pridružila komemoracijama koje organizuje Antifašistička liga, YIHR Hrvatska godinama vodi i kampanju zagovaranja za imenovanje javne površine u Zagrebu po porodici Zec. Povodom 20. godišnjice zločina, 2011. godine, obratili smo se Odboru za imenovanje naselja, ulica i trgova Grada Zagreba sa inicijativnom da se imenuje određena javna površina po porodici Zec, ali bez uspeha. Tri godine kasnije, ovo zagovaranje postalo je deo širih nastojanja da se uspostavi Naselje sjećanja, u težnji da se različite javne površine nazovu po porodici Zec i drugima koji su ubijeni ili ugnjetavani tokom poslednje decenije dvadesetog i prve decenije ovog veka.²¹ Pored porodice Zec, za Naselje sjećanja je predviđeno da nosi imena Josipa Rajhl-Kira, Milana Levara, Slobodana Budaka i Vladimira Primorca.²² Ova inicijativa strateški je okrenuta javnim mestima koja do sada nisu dobila naziv, a nadovezujući se na tradiciju u Zagrebu da naselja imaju tematske nazive. Konkretno, inicijativa se zalagala za to da se po porodici Zec nazove park koji se nalazi u blizini nekadašnje kuće porodice Zec i preko puta osnovne škole koju je Aleksandra pohađala. Uprkos činjenici da je inicijativa predočena odgovarajućem Odboru i da ju je podržalo skoro 100 istaknutih javnih ličnosti, doživela je neuspeh. Takođe, YIHR je saradivala sa inicijativom iz Bosne i Hercegovine, Neobilježena mjesta stradanja, kako bi privremeno obeležila Poljaničku ulicu u kojoj je ubijen Mihajlo, kao i lokaciju na Sljemenu, radi sećanja na ovo stradanje na javnom mestu.

Dok su ovi zagovarački napori uglavnom bili neuspešni, 2022. godine je YIHR ostvarila napredak u nastojanjima da utiče na politiku sećanja. Krajem 2021. godine, na 30. godišnjicu ubistva porodice Zec, poslali smo predlog Odboru za imenovanja naselja, ulica i trgova Grada Zagreba da ime porodice Zec doda na fond imena za imenovanje javnih površina. Ovaj predlog usledio je nakon neuspešnog pokušaja da se to učini 2017. godine. Nekoliko meseci nakon podneska 2021., Odbor je doneo pozitivnu odluku i njihovo ime je dodato na listu. Ta odluka čini prvi korak ka imenovanju javne površine po porodici Zec, što je višedecenijski cilj našeg zagovaranja. Obrazloženje ovog cilja izneto je u podnesku Odboru, a u njemu se objašnjava da bi imenovanje javne površine po porodici Zec služilo kao podsetnik i upozorenje da se nikada ne sme ponoviti da su ljudi ubijeni samo zbog nacionalne pripadnosti, kao ni to da odgovorni ostanu nekažnjeni. Kao deo podneska, naglasili smo da je život Aleksandre Zec prerano prekinut i da nije imala priliku da postigne određeni uspeh zahvaljujući kome bi bila „dostojna“ da javna površina nosi njeno ime. U tome je naše zagovaranje nastojalo da ospori poimanje da javne površine treba samo da slave i afirmišu pojedince; kao zajedničke površine, treba da sadrže i aspekte prošlosti koji nas uznemiruju upravo zato da bismo radili na tome da se takva istorija nikada ne ponovi.

3. Izvučene pouke i primeri dobre prakse

Opisani napori civilnog društva predstavljaju primere dobre prakse u bavljenju prošlošću tako što sećanje na porodicu Zec održavaju živim u kontekstu gde zvanični istorijski narativ izostavlja taj događaj. Govoreći o pristupu društva slučaju porodice Zec, Frlić ističe sledeće:

„Iako će i najtvrdi hrvatski šovinista promrmljati nekoliko fraza, kad govorimo o ubistvu dvanaestogodišnje Aleksandre Zec, kako je to strašna tragedija, (...) takvo licemerno lamentiranje (...) uvek će pratiti i podsetnik na „naše žrtve“, kako se njima ne bavimo, i repertoar sličnih optužbi.“²³

U ovoj izjavi, Frlić kritikuje zanemarivanje slučaja porodice Zec preusmeravanjem pažnje na žrtve hrvatske nacionalnosti. Ispitujući konkretno hrvatsku pozorišnu scenu, on dalje negoduje na činjenicu da se o ovom slučaju ćuti. U tom kontekstu, motivisan je da svojom pozorišnom predstavom u javni prostor iznese činjenice o zločinu nad porodicom Zec i onome što je usledilo, u cilju pozivanja na kritičko promišljanje državne i društvene odgovornosti. Na sličan način, kada govori o svojim motivima da organizuje godišnje komemoracije, Zoran Pusić iz Antifašističke lige tvrdi da komemoracije potiču iz osećaja moralne obaveze da se progovori i ustane protiv nepravde nanete porodici Zec. Zatim, on naglašava da je važno „apsolutno se suočiti s i nedvosmisleno osuditi“ opšti stav države prema zločinima počinjenim u njeno ime, s obzirom na to da u proteklih 30 godina političari uglavnom nisu preuzeli odgovornost za zločine i dešavanja nakon njih. YIHR se u svom radu fokusira i na bavljenje opterećujućom prošlošću, naročito zbog toga što ju je država zanemarila, „kako bi promovisali gledanja na to šta je pravič-

no, šta proističe iz potreba žrtava, a zasnovano je na međunarodnim standardima”, kako kaže programska direktorka Branka Vierda.

U tom kontekstu, napori civilnog društva služe kao primer odgovornih pristupa suočavanju s prošlošću, kakve mogu usvojiti institucije. Frljić naglašava da je svrha njegove predstave da osvetli ono što nedostaje u istoriografskim narativima, obrazovanju i spomen-obeležjima. U tom smislu, on ističe priliku da se država putem javnih kanala suoči sa zločinima protiv članova porodice Zec. Na sličan način, dok teži da ostvari cilj imenovanja javne površine po porodici Zec, YIHR-ova saradnja sa Neobilježenim mjestima stradanja, kojom su mesta zločina nad porodicom Zec privremeno obeležena, služi kao primer institucijama na koji bi način mogli komemorirati zločine. Kada je reč o godišnjim komemorativnim skupovima, Zoran Pusić eksplicitno izjavljuje da Antifašistička liga želi da njihov komemorativni pristup „postane ponašanje države, društva, da bi ljudi priznali i prepoznali [šta se dogodilo porodici Zec]”. Uz podršku komemoracijama koje je Antifašistička liga organizovala pre komemoracije 2021. godine, Inicijativa mladih za ljudska prava dostavila je gradonačelniku Zagreba priručnik „Inkluzivno sjećanje: Preporuke za komemoriranje civilnih žrtava rata za predstavnike lokalnih i područnih samouprava u Republici Hrvatskoj”, čime je ponudila konkretan pravac za institucionalno suočavanje s prošlošću.²⁴

Jedna od preporuka u pomenutom dokumentu odnosi se na uključivanje različitih aktera u komemorativnu praksu – još jedan primer dobre prakse u vidu napora civilnog društva opisan ih u ovoj studiji slučaja. Međunarodni standardi komemorativne prakse podstiču uključivanje umetnika s obzirom na njihovu „sposobnost da osvetle prošlost i omoguće ljudima da „zamisle” drugo [što] umetniku daje ključnu ulogu u procesima memorijalizacije.²⁵ Ne samo da Frljićeva predstava služi kao savršen primer umetničke uloge u komemorativnoj praksi, nego je ovaj pristup usvojen u metodologiji YIHR. Naime, saradivali smo sa mladom umetnicom, Izabel Radešić, koja je izradila konceptualni dizajn za komemoraciju civilnih žrtava rata u vidu spomenika pod nazivom „Fragmenti”, koji se sastoji od razbijenih reflektivnih površina.²⁶ Virtuelna verzija ovog konceptualnog dizajna iskorišćena je u objavama na društvenim mrežama nakon komemoracije 2021. godine, čime je komemoracija u spomen na porodicu Zec povezana sa širim nastojanjima YIHR da obeleži sećanje na civilne žrtve rata. Druga grupa aktera koje YIHR uključuje u komemorativnu praksu su mladi. Prvo, organizujemo obrazovne radionice o politici sećanja i činjenicama o određenim zločinima s obzirom na to da o tome ne uče u školi. Potom, kao što je bio slučaj sa komemoracijom posvećenom porodici Zec 2021. godine, dovodimo ih na komemoracije. Na kraju, kako je već istaknuto, akteri civilnog društva nastoje da uključe i ohrabre političare i institucije da se i oni suoče s ovom prošlošću. Napredak u angažovanju političkih aktera postignut tokom proteklih nekoliko godina služi kao relevantna pouka o načinima na koje njihov angažman može imati veći uticaj na društvo.

Činjenica da su predstavnici vlasti na lokalnom i državnom nivou prisustvovali komemoracijama u spomen na porodicu Zec tokom protekle dve godine predstavlja korak ka uspostavljanju zvanične politike sećanja koja bi obuhvatila i porodicu Zec i druge slične slučajeve, za razliku od sadašnje prakse. U svom govoru na komemoraciji 2021. godine, gradonačelnik Tomašević je priznao da se dogodio zločin protiv porodice Zec, a da počinioci nisu odgovarali. Izrazio je žaljenje što prethodne garniture gradskih vlasti nisu prisustvovala komemoracijama i izrazio nameru da očuva sećanje na porodicu Zec kako se takvi zločini ne bi ponovo dogodili. Činjenica da je Tomašević istakao ove stavke u svom govoru ima znatnu težinu jer, kako tvrdi Zoran Pusić, „uticaj gradonačelnika na javno mnjenje ne može se porediti sa uticajem nevladinih organizacija

(...) Kada vam se pridruže političari na relativno visokim pozicijama, koji imaju redovnijii pristup javnosti, nešto možete postići – da društvo takve stvari ne prihvata kao normalne“. Zatim, namera grada da sačuva sećanje na porodicu Zec bila je primetna nekoliko meseci kasnije, kada je Odbor za imenovanje naselja, ulica i trgova Grada Zagreba uvrstio ime porodice Zec u fond imena. Drugim rečima, Tomaševićev govor uticao je na zvanični narativ, a tvrdnje koje je izneo napredak su ka razvoju nove politike sećanja koja će se baviti sopstvenom odgovornošću i pristupati žrtvama na inkluzivniji način.

Prisustvo političara daje veću vidljivost komemoracijama, što znači da činjenice o slučaju koje se obično marginalizuju dopru do većeg broja ljudi. Branka Vierda iz YIHR konstatovala je da je komemoracija 2021. godine kada joj je prisustvovao gradonačelnik bila mnogo zastupljenija u medijima nego prethodnih godina, što dalje doprinosi „razvoju kolektivnog sećanja u koje spada i svest o tome da su ti zločini počinjeni u ime vašeg naroda“. Razvoj te svesti je važan da bi „buduće generacije stekle relevantno znanje učeći na greškama prethodne generacije“, kako objašnjava Zoran Pusić. Prisustvo političara na komemoracijama posvećenim porodici Zec predstavlja prve korake ka uključivanju porodice Zec u zvanični narativ, što ima potencijal da preoblikuje politiku sećanja na način koji bi naglasio učenje na prošlosti i sprečavanje budućih zločina. Podsticaj civilnog društva u tom pravcu potiče od različitog poimanja društva i države.

Napori civilnog društva usmereni ka komemoriranju porodice Zec pokazuju različit odnos prema državi i nacionalnom identitetu – odnos koji naglašava odgovornost i privrženost ljudskim pravima. Predstavom „Aleksandra Zec“, Frljić nastoji da potpuno preokrene pojam „naših žrtava“, zasnovan na nacionalnoj pripadnosti u skladu sa narativima o žrtvama hrvatskog naroda. Umesto toga, on konceptualizuje „naše žrtve“ na osnovu toga ko je odgovoran za zločine. O slučaju porodice Zec, on izjavljuje sledeće:

„Oni su ‘naše žrtve’ jer su ih ubili pripadnici ‘naše vojske’ u ‘našoj zemlji’ i te iste ‘naše ubice’ je oslobodio ‘naš sud’, a neki su čak i odlikovani i pomilovani od strane ‘naših šefova države’. I kad su umakli ruci selektivne hrvatske pravde, ‘naše ubice’ ponovo su postale ‘naši sugrađani’, kao divan primer nacionalnog pomirenja u kome je ostatak društva u mirnom suživotu sa zločincima jer su oni ‘naši zločinci’.”²⁷

Nasuprot zvaničnom narativu koji gradi svoj identitet na hrvatskim žrtvama i hrvatskom herojstvu, Frljić poziva da se sećamo i onih žrtava koje nisu hrvatske nacionalnosti, posebno imajući u vidu odgovornost državnog rukovodstva za njihovo stradanje. On nudi tumačenje istorijskih događaja koje naglasak stavlja na odgovornosti za zločin i konceptualizuje žrtve na inkluzivniji način, mimo etničkog obeležavanja žrtava. Zoran Pusić ponavlja tu tvrdnju kada izjavljuje da „treba da se suočimo sa zločinima počinjenim u naše ime i nedvosmisleno ih osudimo, umesto što te zločine polažemo u temelje demokratske države“. On uvodi pojam „zdravog patriotizma“, koji „ne dozvoljava svojoj državi da se poistoveti sa tamnim stranama istorije (...), da ih gura pod tepih, prećutkuje ili predstavlja kao nešto što se nije ni dogodilo ili

je falsifikovano". Umesto toga, zdrav patriotizam, po rečima Pusića, podrazumeva bavljenje prošlošću. Još jednom, čujemo zahtev da se država uhvati u koštac sa svojom prošlošću umesto da gradi svoje temelje na tumačenjima te prošlosti koja opisuju naciju samo u pozitivnom svetlu, dok istovremeno isključuje i omalovažava druge. Branka Vierda iz YIHR se slaže, ponavljajući značaj suprotstavljanja isključivim nacionalnim mitovima o nedužnosti, moralnoj pobedi i žrtvi, s obzirom da takvi narativi „neizbežno podrazumevaju superiornost jednog naroda nad drugim". Zajedničkosvim naporima za memorijalizaciju porodice Zec je posvećenost da se pamte žrtve, a država poziva na odgovornost za bavljenje prošlošću kako buduće generacije nikada ne bi ponovile takve zločine.

4. Zaključak

Sudbina porodice Zec, kao porodice srpske nacionalnosti iz Zagreba, ne uklapa se u zvanični narativ Hrvatske, koji naglašava nedužnu odbranu Hrvatske od snaga JNA i lokalnih Srba. U tom kontekstu, počiniozi zločina protiv porodice Zec, pripadnici hrvatskih snaga, su oslobođeni. Rad Olivera Frlića, Antifašističke lige i Inicijative mladih za ljudska prava, kao i drugih aktera civilnog društva i zainteresovanih pojedinaca u javnoj sferi, zauzima jasan stav protiv nepravde i čuva sećanje na porodicu Zec. Radeći to, negujemo drugačiji pristup prošlosti: onaj koji naglašava pravdu preuzimanje odgovornosti za zločine počinjene „u naše ime". Sa tog stanovišta, podstičemo pristup prošlosti koji nastoji da raščisti pitanje sopstvene odgovornosti da bi se razumela složenost rata i sukoba te izgradila kultura koja neće dozvoliti da se takvi zločini ponove. Naši kontinuirani naponi doveli su do prisustva lokalnih i državnih političara na godišnjim komemoracijama, gde su držali značajne govore doprinoseći zvaničnom priznanju zločina za koje je odgovorna hrvatska država. Dalje, ostvarili smo napredak ka cilju da se javna površina nazove po porodici Zec, kao način da trajnije očuvamo sećanje. Ovi rezultati daju tračak nade da bi zvanični narativ mogao da se pomeri u pravcu inkluzivnijeg sećanja, ukorenjenog u istini, pravdi, nadoknadi štete i garancijama da se takvi zločini više neće ponoviti. Nadamo se da ova studija slučaja daje uvid u praksu koja bi se mogla pokazati korisnom u drugim kontekstima gde se takođe bave kršenjem ljudskih prava.

BELEŠKE

- ¹ Marko Attila Hoare, "The War of Yugoslav Succession," in *Central and Southeast European Politics since 1989*, [„Rat za jugoslovensko nasleđe“ u Politika Centralne i Jugoistočne Evrope od 1989]. ur. Sabrina P. Ramet (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- ² Tamara Banjevlav, "Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia's Post-War Commemorative Practices," [„Suprotstavljeni narativi i osporavane povijesti u poratnoj komemorativnoj praksi Hrvatske“], *Politička misao* 49, br. 5 (2012): 11.
- ³ Nikolina Židek, "Theatre as a Battlefield for the Memory on the War in Croatia," [„Kazalište kao poprište sjećanja na rat u Hrvatskoj“], *Contemporary Southeastern Europe* 8, no. 2 (2022): 32, <https://doi.org/10.25364/02.8:2021.2.3>.
- ⁴ Tamara Opačić, „Aleksandra Zec“ (Rijeka: HKD Teatar Međunarodni festival malih scena, 2014).
- ⁵ Opačić, 41.
- ⁶ Kao deo iste presude, ali za drugi zločin, Suljić i Rimac su osuđeni na zatvorsku kaznu u trajanju od godinu dana, odnosno sedam meseci. Odbrana je uložila žalbu i izdejstvovala smanjenje kazne za Suljića i Rimca na deset, odnosno šest meseci. Zatim, za zločine počinjene u Pakračkoj Poljani, Suljić, Rimac, i Mikola osuđeni su na deset, osam, odnosno pet godina zatvorske kazne. (Opačić, „Aleksandra Zec“).
- ⁷ „Stigla pravomoćna presuda Tomislavu Merčepu [The Final Verdict for Tomislav Merčep arrives],“ *Jutarnji list*, February 13, 2017, <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/stigla-pravomocna-presuda-tomislavu-mercepu-vrhovni-sud-povecao-mu-zatvorsku-kaznu-na-sedam-godina-jer-nije-sprijecio-zlocine-nad-srpskim-civilima-5628659>.
- ⁸ Mladen Stojanović, „Karakteristični primjeri suđenja za ratne zločine,“ u *Procesuiranje ratnih zločina: jamstvo procesa suočavanja s prošlošću u Hrvatskoj*, ur. Maja Dubljević (Zagreb: Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću, 2014).
- ⁹ Opačić, „Aleksandra Zec“, 89.
- ¹⁰ Opačić, 11.
- ¹¹ Opačić.
- ¹² Opačić, 11.
- ¹³ Opačić, 11.
- ¹⁴ Opačić, 70-71.
- ¹⁵ Opačić, „Aleksandra Zec“, 10.
- ¹⁶ Miroslav Ballay, "Expressional Bipolarity of Theatre," *Slovenske Divadlo /The Slovak Theatre* 66 (2018): 273, <https://doi.org/10.2478/sd-2018-0014>.
- ¹⁷ Nebojša Blanuša, "Trauma and Taboo: Forbidden Political Questions in Croatia," *Croatian Political Science Review* 54 [„Trauma i tabu: zabranjena politička pitanja u Hrvatskoj“], *Hrvatski časopis političkih nauka* 54, br. 1 (2017): 186.
- ¹⁸ Blanuša, 188.
- ¹⁹ Blanuša, 188; Ballay, „Expressional Bipolarity of Theatre,“ [„Ekspresivna bipolarnost pozorišta“], 273.
- ²⁰ Pozirišni komad "Aleksandra Zec" je drugi u trilogiji koja obuhvata i drame „Bakhe“ i „Hrvatsko kazalište“. Za više informacija videti Blanuša, Ballay, i Židek.
- ²¹ Tamara Banjevlav and Emina Buzinkić, *Working on Dealing with the Past: A Handbook for Civil Society Organizations* [Rad na suočavanju s prošlošću: priručnik za organizacije civilnog društva] (Zagreb: Documenta - Centre for dealing with the past, 2013).
- ²² Josip Rajhl-Kir bio je komandir osječke policije koji je pokušao da pomiri svoje sugrađane. Milan Levar je svedočio pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju o ratnim zločinima u Gospiću i ubijen je u bombaškom napadu. Slobodan Budak se povukao sa mesta državnog tužioca da ne bi procesuirao studente i disidente tokom sedamdesetih godina prošlog veka. Osnivač je hrvatskog Helsinškog odbora. Vladimir Primorac, sudija, odbio je da osudi studente i disidente. Zbog toga je proteran iz sudstva i nastavio je da se bori za ljudska prava kao advokat.
- ²³ Opačić, "Aleksandra Zec", 9.
- ²⁴ Trenutno je priručnik „Inkluzivno sjećanje: Preporuke za komemoriranje civilnih žrtava rata za predstavnike lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj“ dostupan samo na hrvatskom jeziku na: <https://yihhr.hr/system/publication/document/1/Inkluzivno-sje%C4%87anje-Preporuke.pdf>.
- ²⁵ Šahid, Farida. „Izveštaj specijalnog izveštioaca za oblast kulturnih prava,“ 23. januar 2014, 14. <https://digitallibrary.un.org/record/766862>.
- ²⁶ Konceptualni dizajn „Fragmenti“ Izabel Radešić dostupan je uz publikaciju „Inkluzivno sjećanje“ pomenutu u belešci 25.
- ²⁷ Opačić, „Aleksandra Zec“, 9.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation